

ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ВІДБИТТЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНОЇ ФОРМИ ПРАЦІ

Однією з актуальних проблем сучасної економічної теорії і практики є проблема забезпечення повної зайнятості населення. Загострення цієї проблеми в умовах економічної кризи обумовлює необхідність пошуку ефективного механізму подолання безробіття і таким чином подальшого розвитку суспільної форми праці

Ключові слова: зайнятість населення, механізм скорочення безробіття, економічний розвиток.

Одной из актуальных проблем современной экономической теории и практики является проблема обеспечения полной занятости населения. Обострение этой проблемы в условиях экономического кризиса вызывает необходимость поиска эффективного механизма преодоления безработицы и таким образом дальнейшего развития общественной формы труда.

Ключевые слова: занятость населения, механизм сокращения безработицы, экономическое развитие.

The actual problem modern economical theory and practice is a problem of guarantee of full employment. Aggravation of this problem in condition economic crisis stipulate necessity search affective mechanism overcome unemployment and so development common form of labour.

Key words: employment, mechanism of unemployment decreasing, economic development.

Постановка проблеми. В умовах сучасної ринкової економіки активізується процес соціалізації суспільних відносин, зокрема відносин щодо розвитку суспільної форми праці, а відтак – зростає інтерес до теоретико-методологічного обґрунтування її сутності, умов, чинників і механізмів реалізації. Формування ринкових відносин в Україні супроводжується кризовими явищами й визиває глибокі суперечності в сфері відносин праці, що стає перешкодою ефективного суспільного відтворення та обумовлює необхідність наукових досліджень у цьому напрямку.

Щодо суперечностей в сфері відносин праці, то їх наявність підтверджують офіційні показники зайнятості й безробіття в Україні. Звісно, що безробіття в Україні сягнуло рівня 10 %. І не дивлячись на зростання загального показника зайнятості на кінець 2009 року до 59,3 % проти 55,8 % у 2000 році, спостерігається зниження зайнятості по окремим регіонам країни. Найбільше падіння цього показника спостерігається у Вінницькій області (з 65,9 % до 58,7 %), у Волинській області (з 64,8 % до 58,8 %) та у

Івано-Франківській області (з 57,8 % до 53,4 %). Щодо зростання зайнятості, то за означений період воно відбулося в Автономній Республіці Крим (з 56,2 % до 60,2 %), у Київській області (з 54,8 % до 60,1 %), у Миколаївській області (з 52,8 % до 58,9 %), у Рівненській області (з 50,0 % до 57,4 %), у Херсонській області (з 54,1 % до 59,5 %), та у Чернівецькій області (з 44,5 % до 57,2 %).

Нерівномірний розвиток галузей національної економіки обумовив значне скорочення зайнятості в промисловості та у сільському господарстві. Частка найманих працівників в промисловості скоротилася з 22,2 % у 2000 році до 17,1 % у 2008 році, а в сільському господарстві відповідно з 13,6 % до 4,7 %.

Негативними є показники зайнятості за віковими групами: серед людей у віці 25-39 років безробітними є понад 12 %, а у віці 40-49 років – майже 30 % [1, с. 362-370]. Існують також суперечності зайнятості населення за статтю та за місцем проживання у міській і сільській місцевостях. Зрозуміло, що така ситуація ніяк не сприяє розвитку процесу усупільнення праці,

розвитку суспільної форми праці. Сказане обумовлює актуальність проблеми дослідження у даній статті.

Аналіз останніх публікацій. Проблема розвитку суспільної форми праці як підґрунтя соціально-економічного зростання в сучасній економічній літературі не розглядається зовсім. (Останньою серйозною методологічною науковою працею щодо цієї проблеми була монографія міжнародного колективу вчених, видана у 1984 році під загальною редакцією професора О.Д. Смирнова та угорського вченого – академіка К. Сабо [2].) Проте це важливий аспект дослідження процесу праці як умови розвитку людського суспільства взагалі. А щодо розвитку продуктивних сил в умовах суспільного поділу праці, то ця проблема вкрай актуальна. Щоправда, складною є методологія її дослідження, бо економічне відокремлення господарських суб'єктів створює умови, за яких на поверхні суспільства уявляється нібито неможливим подальше усупільнення праці й розвиток її суспільної форми.

В сучасній економічній літературі розглядаються головним чином суто проблеми процесу праці, чинників її активізації, досліджуються кількісні показники рівня зайнятості й безробіття, механізми розвитку людського потенціалу, механізми соціалізації ринку праці, державна політика зайнятості тощо [3-6].

Визначаючи глибину теоретичних і практичних розробок відповідних проблем в ринкових умовах, зазначимо, що відсутньою є концепція механізму розвитку суспільної форми праці. Залишаються недостатньо дослідженими і не визначеними теоретичні та методологічні питання напрямків реалізації цих процесів, зокрема – формування і розвитку середнього класу, соціального партнерства, розвитку малих і середніх підприємств, проблеми працевлаштування молоді, підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів і робітників, що працюють на підприємствах всіх формах власності.

Відсутність науково обґрунтованої концепції розвитку суспільної форми праці практично роз'єднує такі складові суспільної системи, як загальні соціальні та виробничі відносини, соціальне середовище, ринкова культура праці. Отже, необхідним є узагальнення теоретичних і методологічних положень, а також практичного досвіду реалізації процесів усупільнення праці в умовах активізації та поширення ринкових відносин. Проте реалізація цієї мети передбачає

необхідність дослідження насамперед динаміки й структури зайнятості та безробіття. На наш погляд, саме такий аналіз є першим відбиттям стану проблеми суспільної форми праці в країні.

Ціль статті. Дослідити динаміку й структуру зайнятості в Україні та обґрунтувати тезу щодо зайнятості як найбільш загального показника рівня розвитку суспільної форми праці.

Результати дослідження. Зазначимо, що всупереч розповсюдженим в економічній літературі ідеям розвитку суто процесу виробництва як підґрунтя розвитку економічних систем, на наш погляд, що більш важливою в політико-економічному сенсі є не суто труд, а його суспільна форма, розвиток якої й обумовить на даному етапі подальший динамізм ринкових трансформацій в Україні. Подальші ринкові трансформації не можуть бути ефективно реалізовані, якщо економічна теорія і господарська практика будуть ігнорувати суспільну форму труда, її об'єктивний характер.

Отже, проаналізуємо загальний стан ринку праці в Україні, тобто розглянемо його показники у 2008 році (табл. 1). Аналіз статистичних показників довів, що рівень зайнятості населення за останні роки залишається постійним і не виходить за межі 21 млн. осіб. Офіційно зареєстроване в органах служби зайнятості безробітне населення також знаходиться на постійній позначці і становить близько 1,5-1,6 млн осіб. Згідно з прогнозами, до кінця березня 2009 р. кількість зареєстрованих безробітних мала досягти 2,8 млн осіб, і до кінця року рівень безробіття у країні мав вийти на рівень 9 %. Сучасні дані підтвердили ці прогнози: рівень безробіття на початок 2010 року становить 10 %. У 2008 році економічно активні зайняті у віці 25-59 років становили 63,6 %, з них 25,8 % – зайняті у віковій групі 40-49 років. У старших вікових групах зростає відсоток зайнятих жінок порівняно з чоловіками. Щодо зайнятості всього населення (а не лише економічно активного), то найвищий рівень зайнятості спостерігається у віковій групі 35-39 років. У цій же віковій групі показник зайнятості є найвищим як за статевим розподілом, так і за розподілом по місцю проживання. Таким чином, можна зробити висновок: наявність високого рівня безробіття свідчить про те, що значна частка економічно активного населення не охоплена суспільною працею, а суспільна форма праці має значний резерв розвитку.

Таблиця 1

Показники ринку праці в Україні у 2008 році [1, с. 362]

	Усього у віці 15-70 років, тис.	Відсотків за віковими групами						
		15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70
Економічно активне населення	22397,4	14,1	12,9	12,4	12,2	25,7	17,7	5,0
жінки	10778,8	12,5	11,7	12,1	12,3	27,9	17,8	5,7
чоловіки	11618,6	15,5	14,0	12,7	12,2	23,7	17,6	4,3
Зайняті	20972,3	13,0	12,8	12,6	12,4	25,8	18,2	5,2
жінки	10122,6	11,5	11,6	12,2	12,5	27,8	18,3	6,1
чоловіки	10849,7	14,4	13,9	12,9	12,2	23,9	18,0	4,7

Закінчення табл. 1

Безробітні	1425,1	29,4	14,3	10,6	9,9	24,5	11,3	0,0
жінки	656,2	28,0	13,7	10,6	8,8	28,6	10,3	0,0
чоловіки	768,9	30,6	14,7	10,6	10,9	21,0	12,2	0,0
Рівень зайнятості, %								
Усе населення	59,3	37,3	76,4	80,3	82,7	79,8	61,0	21,8
<i>за статтю</i>								
жінки	54,0	32,5	67,5	74,9	79,6	78,7	53,4	19,5
чоловіки	65,2	41,8	85,1	85,9	86,0	81,1	70,4	25,3
<i>за місцем проживання</i>								
міські поселення	58,2	34,8	77,7	80,9	84,1	80,4	59,2	13,7
сільська місцевість	61,8	43,1	72,7	79,0	79,6	78,6	65,5	37,3
Рівень безробіття (за методологією МОП), % до економічно активного населення								
Усе населення	6,4	13,3	7,0	5,4	5,2	6,1	4,0	0,0
<i>за статтю</i>								
жінки	6,1	13,6	7,1	5,3	4,4	6,2	3,5	0,0
чоловіки	6,6	13,1	7,0	5,5	5,9	5,9	4,6	0,0
<i>за місцем проживання</i>								
міські поселення	6,7	14,9	7,2	5,4	4,8	6,2	3,9	0,0
сільська місцевість	5,7	10,3	6,6	5,6	6,0	5,7	4,2	0,0

Якщо аналізувати рівень безробіття, то він найвищий серед молоді віком 15-24 років (13,3 %), а також 25-29 років (7,0 %). По цих групах відповідно високими є показники як за статевим розподілом, так і за розподілом за місцем проживання.

Відбувається відтік працездатного населення з підприємств і установ державної форми власності. Зайнятість в різних сферах економічної

діяльності за формами власності становить: державна – 34,4 %, колективна – 36,1 %, приватна – 29,5 %.

Науковий аналіз потребує відбити й простежити не тільки статичну картину щодо активності населення й зайнятості, але її динаміку. Динаміку економічно активного населення та його рівня відбито в табл. 2. [1, с. 362-368]. На жаль, ряд даних за 2008 рік відсутній.

Таблиця 2

Динаміка економічної активності населення України за статтю та місцем проживання у 2003-2008 рр.

Показники	Роки					
	2003	2004	2005	2006	2007	2008
1	2	3	4	5	6	7
Економічно активне населення у віці 15-70 років, тис. осіб	22614,2	22202,4	22280,8	22245,4	22322,3	22397,4
%	100	100	100	100	100	100
У тому числі: працездатного віку, тис. осіб	20994,7	20582,5	20481,7	20545,9	20606,2	20675,7
% до економічно активного населення	92,8	92,7	91,9	92,3	92,3	92,3
старше працездатного віку, тис. осіб	1619,5	1619,9	1799,1	1699,5	1716,1	1721,7
% до економічно активного населення	7,2	7,3	8,1	7,7	7,7	7,7
Жінки, тис. осіб	11052,6	10912,0	10813,8	10765,7	10786,8	10778,8
% до економічно активного населення	48,9	49,1	48,5	48,4	48,3	48,1
У тому числі: працездатного віку, тис. осіб д	10034,4	9811,0	9601,4	9581,6	9575,2	–
% до осіб працездатного віку	47,8	47,7	46,9	46,6	46,5	–
старше працездатного віку, тис. осіб	1018,2	1101,0	1212,4	1184,1	1211,6	–
% до тих, хто старше працездатного віку	66,7 %	67,7	67,4	69,7	70,1	–

Закінчення табл. 2.

1	2	3	4	5	6	7
Чоловіки, тис. осіб до економічно активного населення	11561,6	11290,4	11467,0	11479,7	11535,5	10849,7
% до економічно активного населення	51,1	50,9	51,5	51,6	51,7	–
У тому числі: працездатного віку, тис. осіб	10960,3	10771,5	10880,3	10964,3	11031,1	–
% до осіб працездатного віку	52,2	52,3	53,1	53,4	53,5	–
старше працездатного віку, тис. осіб	601,3	518,9	586,7	515,4	504,5	–
% до тих, хто старше працездатного віку	33,3	32,3	32,6	30,3	29,9	–
Міське населення, тис. осіб	16187,9	15504,5	15293,8	15295,6	15347,9	
% до економічно активного населення	71,6	69,8	67,1	68,8	68,8	
У тому числі: працездатного віку, тис. осіб	15205,5	14565,2	14410,7	14485,1	14514,5	–
% до осіб працездатного віку	72,4	70,8	70,4	70,5	70,4	
старше працездатного віку, тис. осіб	982,4	939,3	883,1	810,5	833,4	–
% до тих, хто старше працездатного віку	60,6	58,0	49,1	47,7	48,6	
Сільське населення	6426,3	6697,9	6987,0	6949,8	6974,4	
% до економічно активного населення	28,4	30,2	32,9	31,2	31,2	
У тому числі: працездатного віку	5789,2	6017,3	6071,0	6060,8	6091,7	–
% до осіб працездатного віку	27,6	29,2	29,6	29,5	29,6	
старше працездатного віку	637,1	680,6	916,0	889,0	382,7	–
% до тих, хто старше працездатного віку	39,4	42,0	50,9	52,3	51,4	

Якщо характеризувати загальну динаміку відбитих показників, то можна зробити наступні висновки. Дані таблиці свідчать, що за період 2003-2008 років економічно активне населення країни зменшилося на 1 %. Майже на 1,5 % скоротилося населення працездатного віку. Щодо відсотку осіб працездатного віку відносно економічно активного населення, то він у середньому дорівнює 92 %. Показник економічно активного населення старше працездатного віку коливається в межах 7,2-8,1 %.

Стійкою є частка жінок у економічно активному населенні – біля 48-48,9 %. Жінки переважають у показнику економічно активного населення, хто старше працездатного віку (66,7-

70 %, проти чоловіків, показник яких складає менше 30 %).

Щодо динаміки міського й сільського населення в економічно активному населенні України, то частка міського населення складає у межах 68,8-71,6 %. Проте сільські громадяни складають більший відсоток серед тих, хто в економічно активному віці старше працездатного віку: їхня частка за досліджений період зросла з 39,4 % до 51,4 %.

Доцільно проаналізувати дані щодо динаміки зайнятості економічно активного населення (табл. 3). Можна порівняти ці показники з показниками у Донецькій області.

Таблиця 3

Динаміка зайнятості й безробіття в Україні у 2003-2008 рр.

Показник	В середньому за рік, тис. осіб, у % до населення відповідного віку					
	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Чисельність зайнятого населення віком 15-70 років	20163,3 56,6	20295,7 56,7	20680,0 57,7	20730,4 57,9	20904,7 58,7	20972,3 58,6
Донецька область	2129,0 57,3	2086,0 57,4	2124,9 58,7	2132,3 59,2	2135,0 59,8	
Чисельність безробітного населення віком 15-70 років по Україні	2008,0 9,1	1906,7 8,6	1600,8 7,2	1515,0 6,8	1417,6 6,4	1425,1 6,4
Донецька область	183,9 8,0	164,4 7,3	140,2 6,2	129,3 5,7	125,7 5,9	

Чисельність зайнятого населення працездатного віку по Україні	18624,1 65,0	18694,3 56,7	18886,5 57,7	19032,2 65,9	19189,5 66,7	19251,7 67,5
Донецька область	1979,3 65,0	2086,0 67,4	1980,5 68,7	1998,5 69,7	1997,8 70,3	
Чисельність безробітного населення працездатного віку по Україні	1994,0 9,7	1888,2 8,6	1595,2 7,2	1513,7 7,4	1416,7 6,9	1424,0 7,0
Донецька область	182,7 8,5	163,6 7,7	138,9 6,6	129,2 6,1	125,4 5,9	

Дані таблиці відбивають у цілому позитивну динаміку безробіття: воно скоротилося з 9,1 % у 2003 році до 6,4 % у 2008 році. На 10,3 % зросла зайнятість економічно активного населення. На 29 % зросла зайнятість населення працездатного віку. По Донецькій області показник зайнятості населення працездатного віку становив 32 %. Як свідчать дані, чисельність зайнятого населення у Донецькій області дещо вища, а чисельність безробітного населення відповідно нижча, ніж в Україні в цілому. Чисельність безробітних в Україні за 2003-2008 роки зменшилась на 570 тис. осіб, або на 29 %. Але зменшення відбулося за рахунок зайнятості населення працездатного віку, що зросла на 627,6 тис. осіб.

Щодо регіональних показників зайнятості й безробіття, то за 2003-2008 роки вони були такими. Протягом 2003 року зниження обсягів та рівня безробіття відбувалося у 20 регіонах, а в 2008 році – в усіх регіонах, найбільш суттєво – у Закарпатській та Чернігівській областях. Найнижчий рівень безробіття у 2003 році спостерігався у м. Києві (4,8 %), Одеській (5,44 %) та Вінницькій областях (5,6 %). У Черкаській та Волинській областях відбулося зростання рівня безробіття на 2 % – 2,6 %. Найвищий рівень безробіття населення віком 15-70 років у 2003 році був зафіксований у Тернопільській (13 %) та Хмельницькій (13,3) областях, а у 2008 році він знизився до 9,6 % в Рівненській області, 9,1 % в Миколаївській, Черкаській, Чернігівській областях. У 2007 р. найвищий рівень безробіття у відсотках до всього населення відповідного віку знизився з 10,1 % до 8,6 % у Тернопільській, та з 10,0 % до 8,6 % у Житомирській областях.

Економічна активність населення і рівень економічної активності у регіональному розрізі за вказаний період зросли у 14 регіонах України. Найбільш суттєве збільшення відбулося у Полтавській, Чернігівській, Сумській, Чернівецькій та Закарпатській областях (на 3,2 % – 6,9 %).

Найвищий рівень зайнятості спостерігався у Волинській, Закарпатській, Вінницькій областях та у м. Київ (60,0 % – 65,2 %). У Закарпатській, Івано-Франківській та Волинській областях відбулося зниження рівня зайнятості на 3,1 % – 5,0 %. Найнижчий рівень зайнятості був у Тернопільській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях (45,9 % – 49,6 %).

Звісно, що безробіття ніяк не узгоджується з процесом розвитку суспільної форми праці. Слід мати на увазі, що поряд з фактичним безробіттям існує приховане безробіття, що ще більше деформує суспільну форму праці в Україні.

Кризовий стан економіки обумовлює зміни галузевої структури зайнятості. Найбільш не відповідним світовим стандартам процесів соціалізації є скорочення зайнятості в галузях, які сприяють прогресу розвитку економіки держави – у наукоємних, технологічно прогресивних і соціально зорієнтованих. Сучасна економічна криза в Україні обумовила абсолютне і відносне скорочення зайнятості у промисловості (за 2000-2008 роки – на 726,9 тис. осіб, або на 16 %) та в сільському господарстві (на 1034 тис. осіб, або на 24 %). Разом з тим зросла зайнятість в таких галузях, як торгівля і громадське харчування (відповідно на 15 %), фінанси (майже у 2,4 рази), операції з нерухомістю (в 1,4 рази). Відбулися також відчутні зміни структури зайнятості в промисловості на користь видобувних галузей (газової, нафтопереробної), скоротилася зайнятість в галузях обробки, понад усе в легкій промисловості та в машинобудуванні.

Висновки. Дослідження динаміки зайнятості й безробіття дають підґрунтя для висновку: на сучасному етапі розвиток суспільної форми праці в Україні має широкі перспективи у різних напрямках щодо забезпечення високого рівня зайнятості як такої, а також щодо подолання суперечностей галузевої, регіональної, статевої та вікової структури зайнятості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний комітет статистики України: Статистичний щорічник України за 2008 рік / За ред. Осауленка О.Г. – К.: Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 566 с.
2. Общественная форма труда при социализме. Совместное издание / Под ред. А.Д. Смирнова и К. Сабо. – М.: Экономика; Будапешт: Изд-во Будапештского ун-та экономических наук им. К. Маркса, 1984. – 264 с.
3. Колот А.М. Еволюція державної політики зайнятості в країнах з розвинутою ринковою економікою / А. Колот // Зайнятість та ринок праці. – 2007. – № 11. – С. 47-55.

4. Зайцева К.В. Проблеми та особливості соціалізації ринку праці в Україні / К. Зайцева, О. Фінагіна // Економічний простір. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – С. 200-205.
5. Зайцева К.В. Проблеми активізації самозайнятості населення в умовах економічної кризи / К. Зайцева // Прометей: Регіональний збірник наукових праць з економіки. – Донецький економіко-гуманітарний інститут МОН України; інститут економіко-правових досліджень НАН України. – Вип. 1 (27). – Донецьк: ДЕГІ, 2009. – С. 130-137.
6. Жуковський М.О. Трудові ресурси як складова конкурентоспроможності підприємства / М. Жуковський // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 2 (68). – С. 54-59.

Рецензенти: Уланчук В.С., д.е.н., професор;
Норд Г.Л., к.е.н., доцент.

© Дмитриченко Л.А., 2010

Дата надходження статті до редколегії 18.05.2010 р.